

ЭКИНЧИ КЛАС

Атлыбоюн

Буйнакскиден Магъачкъалагъа барагъанда айланмалардан ѳтесен. Айланмалардан энишлеп барагъанда онгъ якъда къабурлар г ерерсен. Шо ерлерде алда Атлыбоюн деген юрт болгъан. Сонгъа таба шо юрт тар къысыкъдан тюзге г ч юр улген. Янгы юртгъа Ленингент деп ат къойгъанлар. (34 с з).

Соравлар ва жаваплар учун с злер:

1. Буйнакскиден Магъачкъалагъа барагъанда не ерлерден ѳтесен? (айланмалардан).

2. Айланмалардан энишлеп барагъанда онгъ якъда не г ерерсен? (къабурлар).

3. Шо ерлерде къайсы юрт болгъан? (Атлыбоюн деген юрт).

4. Шо юрт къайда г ч юр улген? (тюзге).

5. Янгы юртгъа не деп ат къойгъан? (Ленингент деп).

Къыйын с злер: Буйнакскиден, Атлыбоюн, айланмалар.

Тюз языв: сонгъа, янгы деген с злерде **нг** гъарпны язылышы.

Къойчулукъ.

Бизин колхозну къой къошу бар. Меня атам да – къойчу. Ол къойда бир ай ва уйде бир ай тура. Къойну къойчулар сакълай. Гъар къойчуну ѳзю сакълайгъан айры сири ю бола. Къойчулукъну к юн билеген къойчуну къойлары семиз бола. (36 с з.)

Соравлар ва жаваплар учун с злер:

1. Бизин колхозну неси бар? (къой къошу).

2. Мени атам кимдир? (къойчу).

3. Ол къойда нечакъы ва уйде нечакъы тура? (бир ай).

4. Къойну ким сакълай? (къойчулар).

5. Гъар къойчуну неси бола? ( зю сакълайгъан айры сири ю).

6. Къайсы къойчуну къойлары семиз бола? (къойчулукъну к юн билеген).

Ашлыкъны аяйыкъ.

Инсан учун инг де уллу балагълар дав ва ачлыкъдыр.

Адамлагъа инг герекли затлар буса дослукъ ва ашлыкъдыр. Ашлыкъны аявлап сакъламакъ – бизге ата-бабаларыбыздан къалгъан хасият. Биз де шо хасиятны ташламай, дагъы да бек тутмагъа герекбиз. (37 сёз).

(Аткъайгъа гёре).

Соравлар ва жаваплар учун сёзлер:

1. Адамлар учун инг де уллу балагълар къайсылардыр. (дав ва ачлыкъдыр).
2. Адамлагъа инг де герекли затлар нелердир? (дослукъ ва ашлыкъдыр).
3. Ашлыкъны аявлап сакълайгъан хасият бизге къайдан гелген? (ата-бабаларыбыздан).
4. Биз шо хасиятны нечик тутмагъа герекбиз? (ташламай, дагъы да бек).

Доскагъа язылагъан сёзлер: инг де, ата-бабалар, дагъы да.

Тюз языв: **я** гъарпны язылышы ва айтылышы.

Сурхай.

Яз гелип, Сурхай сююндю. Язда ону салкъын агъачлыкъ тарта. Сурхай агъачлыкъда кыдырып турмагъа сюе. Онда бары да зат ону хошуна геле. Къушлар чарнай, тереклер чайкъала. Сурхай къайда не емиш барны биле. Агъачлыкъда ол геч болгъанча тура. Ахшам уюне къайта. (40 сёз).

Гъазирлик иш: агъачлыкъны пайдасы гъакъында лакъырлашыв.

Соравлар ва жаваплар учун сёзлер:

1. Яз гелип, Сурхай не этди? (сююндю).
 2. Сурхай агъачлыкъда не этап турмагъа сюе? (кыдырып).
 3. Онда ону хошуна не геле? (бары да зат).
 4. Къушлар не эте, тереклер не эте? (чарнай, чайкъала).
 5. Сурхай нени биле? (къайда не емиш барны).
 6. Агъачлыкъда ол нечакъы тура? (геч болгъанча).
- .Къыйын сёзлер: агъачлыкъ, хошуна геле.

Гюз.

Гюз гелип, арив исси гюнлер битди. Гъалиден сонг увакъ янгурлар, салкъын еллер кѣп болур. Колхозлар, гъаракат этип, гюзлюк чачывну битдирмеге айлана.

Къушлар аз болгъан, оланы кѣбюсю исси якълагъа гетген. Гъава да гюнден-гюн сувукъ бола. Тереклени япыракълары тѣгюле. (39 сѣз).

Соравлар ва жаваплар учун сѣзлер:

1. Гюз гелип, нечик гюнлер битди? (арив исси).
2. Гъалиден сонг нелер кѣп болур? (увакъ янгур, салкъын еллер).
3. Колхозлар, гъаракат этип, нени битдирмеге айлана? (гюзлюк чачывну).
4. Къушлар не болгъан, оланы кѣбюсю къайда гетген? (аз болгъан, исси якълагъа гетген).
5. Гъава гюнден-гюн нечик бола? (сувукъ).
6. Тереклени япыракълары не эте? (тѣгюле).

Къыйын сѣзлер: янгурлар, гъаракат этип, япыракълары.

ГЪАЗИР СОРАВЛАГЪА ОЪЗБАШЫНА ЖАВАПЛАР БЕРИП,

ИЗЛОЖЕНИЕ ЯЗЫВ

Магъачкъала.

Магъачкъала – Дагъыстанны тахшагъары. О табиятны бек арив еринде ерлешген. Ону бир ягъында – денгиз, бир ягъында – Таргъутав. Таргъутавда бир-бирине ювукъда олтургъан уьч юрт бар. Оланы атлары – Таргъу, Кахулай, Албѣрюгент. Уьч де юрт тавну бойнуна такъгъан минчакълардай гѣрюне. (37 сѣз). (М. Абуковгъа гѣре). План.

1. Дагъыстанны тахшагъары къайсыдыр?
2. Магъачкъала нечик ерде ерлешген?
3. Таргъутавну бетлеринде не бар?
4. Оланы атлары нечикдир?
5. Уьч де юрт тавну бойнунда нелеге ошап гѣрюне?

Къыйын сѣзлер: табият, Таргъутав.

Талгидеги курорт.

Талгидеги курорт – бизин уълкеде уллу агъамияты булангъы курортлардан бириси. Талгини дарман сувларындан минглер булан авруйгъан адамлар пайдалана. Курортгъа авруй туруп гелген адамлар гъар тюрлю аврувлардан сав болуп къайта. Мундагъы докторлар аврувланы разилигин алып ишлейлер. (36 сёз).

(П. Мантаевге гёре).

План:

1. Талгидеги курорт нечик курортдур?
2. Талгини дарман сувларындан кимлер пайдалана?
3. Курортгъа авруй туруп гелген адамлар нечик къайталар?
4. Мундагъы докторлар нечик ишлейлер?

Къыйын сёзлер: Талги, курорт, агъамият.

Чапаев.

1. Юртну тезден къарангылыкъ къуршагъан. 2. Бары да халкъ юхлай. 3. Тек гечени узагъында, ярыкъ болуп къалгъынча, Чапаев юхламай. 4. Ол лампа ярыкъда картаны уьстюнде энкейип олтургъан. 5. Душман къайсылай гетгенни Чапаев ачыкъ биле. 6. О тангалагъы дагну планын къура. (35 сёз).

(Д. Фурмановгъа гёре).

План:

1. Юртда не вакътидир?
2. Юртну халкъы не эте?
3. Чапаев не эте?
4. О нени планын къура?

Къыйын сёзлер: бары да, тангалагъы.

Ана.

Дюнъяда лап да алив сѣз – ана. Адам башлап ана деген сѣзню айта. Ананы кѣоллары – лап да йымышакъ ва исси кѣоллар. Ананы юреги – лап да тюз, лап да тергевлю. Ана юрекде бир заманда да яшына бакъган сюов сѣнемес. (38 сѣз).

(З. Воскресенскаягъа гѣре).

План:

1. Дюнъяда лап да алив сѣз кѣайсыдыр?
2. Адам башлап кѣайсы сѣзню уйрене?
3. Ананы кѣоллары нечик бола?
4. Лап да тюз ва тергевлю кимни юрегидир?
5. Ананы юрегинде яшгъа бакъган сюов сѣнеми?

Кѣыйын сѣзлер: дюнъя, лап да, йымышакъ, сюов.

Тюз языв: **ъ, ь** белгилени язылышы (**дюнъя, атъѣкъ** деген сѣзлер мисалгъа алына).

Абуталип Гафуров.

Абуталип Гафуров – лак халкъны уллу шаири. Ол яш заманларында кѣп кѣыйынлыкъ гѣрген. Бир керен бир яш огъар В. И. Ленинни суратын берген. Абуталип Гафуров шо суратны уйню тамына илген. Ол ишлейгенде суратгъа кѣарай болган. Ахырда Ленинни гъакъында йыр чыгъарган. (39 сѣз).

Гъазирлик иш: «Дагъыстанны уллу шаирлери» деген темагъа кѣысгъа лакъырлашыв.

План:

1. Абуталип Гафуровну яшлыгъы нечик гетген?
2. Бир керен бир яш огъар кимни суратын берген?
3. Абуталип Гафуров ишлейгенде негер кѣарай болган?
4. Ахырда ол не этген?

Къыйын сёзлер: шайр, йыр чыгъаргъан.

Мишик балалар.

Бизин мишикни дёрт баласы бар. Олар эсги ящикде туралар. Сокъур балалар анасын излей. Анасы олагъа сют ичире. Бираздан мишик балаланы гёзлери ачылар. Олар уллу болур. Анасы оланы чычкъан тутмагъа уйрертер. Сонг мишик балалар оьзбашына яшап къалар. (38 сёз).

План:

1. Мишик балалар нече бар?
2. Олар къайда тура?
3. Сокъур балалар не эте?
4. Анасы олагъа не ичире?
5. Мишик балалар оьзбашына яшап къалмагъа неге болалар?

Къыйын сёзлер: ящикде, оьзбашына.

Гъакъыллы ит.

Шагъардагъы бир уйге от тюшген. Пожарныйлер оьзлер булан уйренген бир итни алып гелгенлер. Ит яллайгъан уйге гирип гетген. Бираздан ол авзуна гиччи яшны да хабып чыгъып гелген. Уйде дагъы яш болмагъан, тек ит дагъы да гетген. Бираздан ол бир залим къурчакъны да хабып чыкыгъан. (41 сёз).

План:

1. Шагъарда не болгъан?
2. Пожарныйлар оьзлер булан нени алып гелгенлер?
3. Ит, яллайгъан уйге гирип, кимни алып чыкыгъан?
4. О дагъы да нени алып чыкыгъан?

Къыйын сёзлер: пожарныйлар, бираздан, хабып.

Тюз языв: бираздан, яшны да.

Гёзелдирикли йылан.

Африкада, Мозамбик деген пачалыкъда, арекге тюкюреген йыланлар яшай. Олагъа гёзелдирикли йыланлар деп айтыла. Оланы башында гёзелдириклеге ошайгъан эки дамгъасы бола. Оланы тюкюрюгю нечик буса да тюкюрюк тюгюл – бек гючлю агъу. Шо агъуну ол уьч метрлеге ерли ташлай. Агъу адамны, гъайванны гёзюне тийсе, сокъур этме де бола. (49 сёз).

План:

1. Арекге тюкюреген йыланлар къайда яшай?
2. Олагъа нечик йыланлар деп айтыла?
3. Оланы башында неси бола?
4. Оланы тюкюрюгю нечикдир?
5. Агъуну йылан нече метрге ташлай?
6. Агъуну нечик гючю бар?

Доскагъа язылагъан сёзлер: Африка, Мозамбик, гёзелдирикли, дамгъасы, агъу.

Гиччилеге кёмек.

Школабызны къырыйында янгы детсад ачылды. Бизин класны охувчулары детсаддагъы яшлагъа савгъатлар гъазирледилер. Къызъяшлар къурчакълар этдилер. Уланъяшлар оюнчакъ столшанжал этдилер. Биринчи май байрамгъа детсадда утренник болду. Охувчулар берген савгъатлардан гиччи яшлар бек сююндюлер.

Охувчулар садикни яшлары булангъы байлавун уьзмей туражакъ. (40 сёз).План:

1. Школабызны ягъында не ачылды?
2. Класны охувчулары детсаддагъы яшлагъа не гъазирледилер?
3. Къызъяшлар ва уланъяшлар не этдилер?
4. Байрамда садикде не болду?
5. Савгъатлар бергенде гиччи яшлар не этдилер?

Къыйын сёзлер: детсад, къызъяшлар, уланъяшлар, столшанжал.

Гъайлы яш.

Школадан чыкыгъанда Зарипат орамда кѣп токътамай. Ону анасы авруп больницада. Атасы да йыракъда ишлей. Уыйде аз бола. Бир-бирде Зарипат янгыз уыйде гиччи эркъардашы булан давлап йибере. Тек о Рашитни гъайын эте. Ону ашатып, гийиндирип школагъа йибере. Уый къуллукъланы да Зарипат озю эте. (44 сѣз)

(М. Османовгъа гѣре).

План:

1. Школадан чыкыгъанда Зарипат неге кѣп токътамай?
2. Зарипат гиччи эркъардашы Рашитге нечик къарай?
3. Зарипат уыйде дагъы да не эте?

Къыйын сѣзлер: больница, эркъардашы.

Герти игитлик.

Абсалам Абакаров давда герти игитлик этген. Душманлар Абсалам бар ерден фронтну бузуп оьтмеге сюйген. Тек душманны бир взводу, Абсалам бар ерден оьтюп болмай, кѣп адамын тас эте. Озьюню патронлары битгенде о, яралангъан ёлдашларыны патронларын алып, дав этген. Абсалам Батаны учун жанын берген, тек душманланы оьтмеге къоймагъан. (44 сѣз).

(Р. Расуловгъа гѣре).

План:

1. Абсалам Абакаров давда не этген?
2. Душманлар не этмеге сюйген?
3. Озьюню патронлары битгенде Абсалам не ёл тапгъан?
4. Ол Батанына не къуллукъ этген?

Къыйын сѣзлер: фронт, взвод, патронлар.

Зарипат

Зарипат школадан чыкыгъанда сокъмакыны эки ягъындагъы тереклеге къарай туруп геле. Оланы япыракълары бугюн айрокъда атив шыбышлай. Мен язвдан беш алгъангъа тереклер де харс ура деп, Зарипатны эсине геле. Тюнегюн буса тереклени башлары арии-бери чайкъала эди. Олар Зарипатгъа, ай-яй-яй деп, айып этегенде йимик гёрюнген. Зарипат охув дарсгъа гъазирленмеген болгъан экен! (50 сёз)

(М.Осм ановгъа гёре)

План:

1. Зарипат къайдан таба геле?
2. Тереклени япыракълары не эте болгъан?
3. Зарипатны не эсине гелген?
4. Тюнегюн тереклер башын неге чайкъай болгъан?

Къыйын сёзлер: бугюн, айрокъда, ай-яй-яй.

Жымчыкъ бала

Бир жымчыкъ бала уясындан тюшюп къала. Али де, Муса да дарсда олтургъан. Олар бала тюшгенни билмейлер. Жымчыкъ баланы айланасына уллу жымчыкълар жыйылып, жырыллап туралар. Ойнай турагъан гиччи яшлар жымчыкъ баланы гёре. Олар барып Али де, Муса да охуйгъан классгъа айталар. Классдагъы яшлар гелип, жымчыкъ баланы уясына сала. (47 сёз).

(А.Акъаевге гёре)

План:

1. Жымчыкъ балагъа не болгъан?
2. Муса да, Али де ону тюшгенин неге билмейлер?
3. Ойнай турагъан гиччи яшлар барып кимге айталар?
4. Класдагъы яшлар не эте.

КЪЫСГЪАРТЫЛЫП ЯЗЫЛАГЪАН ИЗЛОЖЕНИЕЛЕР

Гъасан ва аюв

Тавда бир Гъасан деген гиши сокъмакъ булан хоншудагъы юртгъа бара болгъан. Сокъмакъ тар ва тайгъакъ. Гъасан арекден бир сюлдюр гёре. Ол непти ямучу гийген гишиге ошай. Ювукъ гелгенде къараса – аюв. Гъасан ативлюк булан аювгъа: «Сени ишингден мени ишим къыставлу, бир якъгъа тай», – дей. Аюв таймай. Экиси де теберише турагъанда, аякълары тайып, ярдан тюшюп гетелер. Гъасан гъарангъа сокъмакъгъа чыгъып къараса, аюв олтургъан кюйде сыргъалай туруп, озенге тюшюп бара болгъан. (68 сёз).

(Н.Тихоновгъа гёре)

Соравлар:

1. Гъасан къайда бара болгъан?
2. О негер ошайгъан сюлдюр гёре?
3. Сюлдюр не болгъан?
4. Гъасан огъар не дей?
5. Гъасанны ва аювну ахыры не бола?

Къыйын сёзлер: тайгъакъ, сюлдюр, непти.

Магъачны яшлыгы.

Йыракъ тавларда Унцукуль деген бир юрт бар. Шо юртну халкъы бырынгъы заманлардан берли агъачдан кёп атив затлар эте: асалар, къашыкълар, юллелер.

Ватандаш давланы игити Магъач шо юртда тувгъан. Магъач ону герти аты тугюл. Халкъ такъгъан ат. Герти аты Магъамматали болгъан. Он йыллыкъ Магъач етим къалгъанда атасыны къардашларында тургъан. Къойлар багъып, гъайванлагъа ем салып уйдегилеге кёмек эте болгъан. (56 сёз).

(М. Ягъияевге гёре).

Соравлар:

1. Унцукуль юртну халкъы не затлар эте?
2. Магъачны герти аты кимдир?
3. Магъачны яш заманында яшаву нечик оьтген?

Къыйын сёзлер: Унцукуль, ватандаш, аса, юлле.

Къуш уя.

Язбаш гюнлер эди. Бир гюн Эдик Гюнтимес деген ердеги агъачлыкъгъа барды. Исси болуп, бёркюн терекни бутакъларыны арасына салып къойгъан эди. Уьуне къайтагъанда бёркюн унутуп гетди. Бир айлардан дагъы да агъачлыкъгъа баргъанда Эдик бёркюн излеп тапды. Тапса да, огъар тиймеди. Неге тугюл, къушлар бёркюню ичинде уя этген. Балалары жавуллап тура. (48 сёз).

Соравлар:

1. Не гюнлер эди?
2. Эдик къайда барды?
3. О бёркюн къачан тапды?
4. О бёркюнне неге тиймеди?

Къыйын сёзлер: Гюнтиймес, жавуллап.

Рапи

Рапи ата-анасы булан шагъарда яшай. Юртда ону къарт абайы бар. Рапини абайы янгыз къалды. О абайын янгыз къойма суймей. Шо саялы Рапи абайыны ягъына юртгъа охума тюшдю.

Бир гюн уьстюнде гиччи яш да булангъы арбаны ат алып къачды. Арба авса, яшгъа бир зат болажакъ. Рапи атылып ароагъа минди. Югенин тартып, атны токътатды. (51 сёз).(*А. Устархановгъа гёре*).

Соравлар:

1. Рапи къайда яшай?
2. О юртгъа охумагъа неге тюшген?
3. Уьстюнде гиччи яш да булангъы арбагъа не болгъан.
4. Арба авгъан буса не болар эди?
5. Рапи не этди.

Къыйын сёзлер: ата-ана, янгыз, юген.

Къаргъа ва тюклю.

Къаргъа бир ерден эт гесек тапгъан. Ону да авзуна хабып, терекге къонгъан. Ону тюклю гёрген. Къаргъаны этин алма сююп, тюклю ону макътап сёйлей. «Гъей, гёзел къаргъа, сени аривлюгюнг мени гъайран эте. Тавушунг болса чы, къушлар сени озълеге пача этип сайлар эди».

Тюклю озюн шолай макътагъанда къаргъа сююне. Ол ярайгъан кюйде кычыргъан. Авзундагъы эт ерге тюшген. Тюклю этни къагъып алгъан ва болмагъандай этген. (65 сёз).(*Л. Толстойгъа гёре*).

Соравлар:

1. Къаргъа не тапгъан?
2. Ону не гёрген?
3. Этни алма сююп, тюклю не этген?
4. Къаргъа, сююнуп, не этген?

5. Этге не болгъан?

Къыйын сёзлер: хабып, ативлюгюнг, пача, болмагъандай этген.

Къорувчулар.

Яйлыкъ каникулланы вакътисинде яшлар юртну ягъасында ерлешген агъачлыкъгъа бара. Олар агъачлыкъны от тюшовлерден, насланывдан къоруйлар. Ёлбашчысы Мурат Солтанович **де** булан бирче гечелер авлакъда къала. Орманлыкъны ягъасындагъы тёбечикде чарлакъ-къош къургъан. Запир, Салигъат, Расул – дежурныйлер. Запир турнамалар булан чарлакъда ерлешген. Ол йыракълагъа тергев этип къарай. Расул сувгъа гетген. Салигъат буса, чурпулар жыйып, от якъмагъа айлана. (56 сёз).

Соравлар: 1. Яйлыкъ каникулларда яшлар къайда баралар?

2. Олар агъачлыкъда не этелер?

3. Яшлар ёлбашчысы да булан тёбечикде не къургъан?

4. Запир, Расул, Салигъат не этелер?

Къыйын сёзлер: къоруй, орманлыкъ, чарлакъ-къош, дежурныйлер, турнамалар.

Валентина Терешкова.

Къатынгиши космосгъа биринчилей бизин уълкеде учду. Шо къоччакъ къатынгиши – Валентина Терешкова. О Волга озенни боюнда ерлешген Ярославль деген шагъарда тувгъан. Валентина яш заманындан берли спортну суюе болгъан. Шо да огъар космонавт болмагъа кёмек этген.

Валентина Терешкова кёп тыш уълкелерде болгъан. Ону бары да ерлерде кёп уллу гыюрмет булан къаршылагъанлар. (52 сёз).

Соравлар:

1. Къатынгиши биринчилей космосгъа къайсы уълкеде учду?

2. О кимдир?

3. Валентина Терешкова къайда тувгъан?

4. Огъар космонавт болмагъа не зат кёмек этген?

5. Башгъа уьлкелерде ону нечик къаршылагъан?

Къыйын сёзлер: къатынгиши, космос, Ярославль, космонавт.

Али ва Герей.

Али де, Герей де бир классда охуйлар. Олар айрылмасдай къурдашларбыз деп тура. Шо гъакъда олар партагъа да, картагъа да, гъар ерге де язып юрюйлер.

Гъар затны язып, школаны малын бузмагъа яраймы? Алини де, Герейни де классны жыйынына салып, айыплагъанлар. «Сен – яздынг», дей Али. «Сен яздынг», – дей Герей. Олар бир-бирин гёрсетип тургъанлар. Герти къурдашлар шолай боламы дагъы? (59 сёз).

(И. Ибрагъимовгъа гёре).

Соравлар:

1. Али ва Герей къайда охуйлар?
2. Олар кимлербиз деп туралар?
3. Шо гъакъда олар къайда язалар?
4. Классны жыйынында оланы не этгенлер?
5. Олар герти къурдашлар болгъанмы?

Интернат.

Бу школада охувчулар йылны узагъында яшап туралар. Янгыз каникулланы вакътисинде уйлерине гете. Шолай школагъа интернат деп айтыла. Мунда яшлар бир агълю болуп яшайлар. Бирче ойнай, бир-бирине кёмек эте, бирче театргъа, киногъа бара. Гъар ай интернатда тувгъан гюнлени белгилей. Гъар айда тувгъан яшланы къутлап, олагъа савгъатлар бере.

Интернатдагъы яшлар яхшы охуйлар. (52 сёз).

Соравлар:

1. Интернат деп къайсы школагъа айтыла?
2. Яшлар интернатда нечик яшайлар?
3. Онда гъар айда не бола?

Къыйын сёзлер: интернат, каникуллар.

Жагъа ва жымчыкълар.

Бир жагъа жымчыкъ уяны гёрген ва шонда ерлешмеге сюйген. О уягъа гире ва къавгъа сала.

Жымчыкъ, мишиклер тиймесин деп, уясын чыр башда, къалкъыны хырында тикген болгъан.

Уясына жагъа гиргенни гёрюп, жымчыкъ барып ёлдашларын чакъыра. Бир табун жымчыкъ жыйыла. Олар гелип жагъа булан ябушуп йибере. Жагъаны къувлары чачыла. Жагъа гъаран къутулуп къача. (54 сёз). (А. Межитовгъа гёре).

Соравлар:

1. Жымчыкъ уясын не ерде тикген?
2. Жагъа не этмеге сюе?
3. Уясына жагъа гиргенни гёрюп, жымчыкъ не эте?
4. Артда да жагъагъа не гъал тюше?

Къыйын сёзлер: табун, ябушуп.

ТЕКСТНИ ГЕСЕКЛЕРИНЕ ОРТАКЪЛАШЫП АТ ТАГЪЫП, ИЗЛОЖЕНИЕ ЯЗЫВ

Чил ва балалары.

Бир керен эки ёлдаш чилге гъав эте болгъан. Булар балалары булангъы чилни гёрген.

Чил буланы гёргенде учуп кёкге гётерилген. Ёлдашлары бириси тюбек атып, огъар тийдирген. Тек чил ерге тюшмеген.

Ёлдашлары бири чил балалар йимик сызгырып биле болгъан. О сызгырып йиберген. Чил къангъа батгъан кюйде буланы ягъына гелген. О балалары сызгыра деп тура болгъан. (56 сёз).

(Н. Тургеневге гёре).

Гесеклеге берилеген уългюлю атлар:

1. Ёлдашлар нени гёре.
2. Тюбек тийгенде чил не этген?
3. Чил сызгырагъан авазгъа неге гелген?

Къыйын сёзлер: ав, булангъы, чил.

Къаракъуш.

Бир керен яшлар авлакъгъа баргъанлар. Онда олар яралангъан къаракъушну гёргенлер. Къаракъуш къанатларын салландыргъан ва якъ-якъгъа къарай. Яшлары къаракъушгъа языгъы чыгъа.

Яшлар, къаракъушну тутуп, школагъа алып геле. Ону челтирге салгъанлар. Къаракъуш – эркинликни сюеген жан. Къанаты сав болгъанда ол челтирге урмагъа башлагъан. Яшлар да ону челтирден чыгъарып йибергенлер. (48 сёз).

Гъазирлик иш:

1. Къаракъуш нечик жандыр?
2. Челтирде сакъланагъан жанлар боламы?

3. Къаракъуш челтирде турамы?

Текст эки гесекге бѣлюне ва шулай башлар салына:

1. Яралангъан къаракъуш.

2. Къаракъуш челтирде турмас.

Къыйын сѣзлер: къаракъуш, челтир, яшлар да, салландыргъан.

Гыллачы тюкю.

Тюкюню артындан итлер чапгъан. Ол къача туруп, гьалдан тая. Артда да тюкю оьлген болуп ятып къала. Авчу етип гелген. Ол итлени къувалагъан ва тюкюню уьуне алып гетген.

Авчу муну терисинден яхшы ягъа этермен деп ойлаша. Ол тюкюню абзаргъа ташлап къойгъан. Бираздан тюкю атылып тургъан ва къачып гетген. (49 сѣз).

Гъазирлик иш (текст доскагъа язылгъан):

1. Къайсы жан не къылыкълы?

2. Неге тюкю оьлген болуп ятып къала?

Гесеклеге уьлгюлю атлар:

1. Авчу тюкюню, оьлген деп, уьйге алып гете.

2. Гыллачы тюкю оьлюмден къутула.

Къыйын сѣзлер: гыллачы, артындан, терисинден.

Яшлар къош эте.

Яшлар оьзенни эки айрысындагъы атавгъа бардылар. Олар онда къош этмеге токъташдылар. Атавну ортасында бир онгайлы ер тапдылар.

Атавну уьстю – къалын агъачлыкълъ. Яшлар башлары айры эки къазыкъ гесип алдылар. Башлап олар къазыкъланы ерге орнатдылар. Сонг уьстюне гѣнденен аркъалыкъ салдылар. Къабургъаларына базыкъ таякълар сюедилер. Таякъланы уьстюнден бутакълсатакъ салдылар. Къош болуп къалды. (53 сѣз).

(Ш. Альбериевге гѣре).

Гъазирлик иш:

1. Сакълавчуну къошуна баргъанмысыз?

2. Къошну къабургъаларына таякъланы уьстюнден не салынгъан эди?

Текст эки гесекге бёлуне ва гесеклеге шулай башлар салына:

1. Яшлар атавда кьош этмеге сюе.

2. Кьошну нечик этдилер?

Къыйын сёзлер: атав, онгайлы, гёнденен, бутакъ-сатакъ.

Идрисни къурдашы.

Идрисни бек тизив къурдашы бар. Озьюню къурдашы булан Идрис кёп ёлугъа, тек аз сёйлей. Неге десегиз, ону къурдашы – жымчыкъ.

Жымчыкъ къарапай да тюгюл, сарипай да тюгюл. Идрисни къурдашы – бир ала жымчыкъ. Ону къуйругъу зыл къара, тёшю сапсари, якълары сют акъ. Идрис де огъар Акъьякъ деп ат такъган. (50 сёз).

Изложениени гесеклерине уългюлю атлар:

1. Идрисни къурдашы.

2. Акъьякъ.

Къыйын сёзлер: Идрис, сап-сари, Акъьякъ.

Къаргъалар гюзде.

Гюзде къаргъалагъа ашамагъа зат кёп бола. Олар авлакъда табун-табун болуп хуртлар излей, оылген жан-жаныварны этин ашай.

Къаргъалар гюз емишлени де ашайлар. Къозну буса олар булай ашай: авзуна хабып, бийикге гётериле. Сонг къозну ярланы бетине, ташланы уьстюне ташлай. Къоз сына, къаргъалар буса тюшюп ашын ашайлар. (48 сёз).

(А. Межитовгъа гёре).

Изложениени гесеклерине шулай башлар салма ярай:

1. Къаргъалар гюзде не ашай?

2. Къаргъалар къозну нечик ашай?

Тюз языв: гюз деген сёзде **ю** гъарпны язылышы ва айтылышы.

Камилни янгы йылы.

Бир гюн гиччи Камил атасына: «Янгы йыл къачан бола?» – деп сорагъан. Атасы, календарны гёрсетип, шондагъы япыракълар битгенде болагъанны айтган.

Камил артындагы гюн календарны бары да япыракъларын йыртып къойгъан. Атасы гелгенде тамаша болгъан. Камил атасыны алдына баргъан. Ол огъар Янгы йыл этмеге сюегенни айтгъан. (46 сѣз).

(М. Темирхановгъа гѣре).

Текст эки гесекге бѣлюне. Гесеклени атлары:

1. Янгы йыл къачан бола?

2. Камил Янгы йыл эте.

Къыйын сѣзлер: Янгы йыл, календарны.

Тюлкю ва бюрчелер.

Бир тюлкю бек бюрчеленген болгъан. Яйда бюрчелер тюлкюню чыдап болмайгъан кюйде хаба болгъан.

Тюлкю бутлары булан хашына, къаркъарасын бутакълагъа тырната. Бюрчеден къутулуп болмай.

Бир керен тюлкю авзуна юн гесек хаба ва къуйругъундан астаракъ сувгъа чомулмагъа башлай. Бюрчелер юнге жыйылгъанда тюлкю, юнню йиберип, обзю къачып гете. (48 сѣз). *(Їмакъдан).*

Гесеклеге шулай атлар къоймагъа ярай:

1. Тюлкю чыдап болмай.

2. Бюрчеден къутулуп болмай.

3. Тюлкюню гылласы.

Къыйын сѣзлер: чыдап, хашына, къаркъара.

Умуш.

Умушну анасы ишге гетген. Гетгинче, о Умушгъа: «Сен мен гелгинче опуракълагъа итив уруп турарсан», – дей.

Умуш, оюнгъа – къызышып, анасы айтгъанны унутуп къала. Бир заман эсине тюшюп гете – геч болуп бара.

Тез уруп къояйым деп, итивню алып барагъанда сюрюнюп йыгъыла. Итивню къулагъы сына. Ишден гелгенде анасы Умушгъа айта: «Башлап ишингни эт, сонг ойна». (53 сѣз).

Гъазирлик иш: 1. Ишге гетгинче, Умушгъа анасы не деп айтгъан? 2.

Умуш анасыны тапшурувун неге унута? 3. Оюн алдамы, иш алдамы?

Текст уьч гесекге бёлюне. Гесеклени атлары:

1. Ананы тапшуруву.
2. Умуш оюнга кызыша.
3. Башлап ишингни эт, сонг ойна.

Кыйын сёзлер: итив (русча уют деп язылып, англатыла), итивню, опуракъ.

Къаракъуш ва маймунлар.

Къаракъуш гиччи маймун баланы уясына алып гетмеге сюйдю. Тек гётерилмеге кыйын эди. Маймун бала, бутакълагъа илинип, кычырмагъа башлады.

Ювукъдагъы тереклердеги маймунлар кёмекге гелди. Олар къоллары булан къаракъушну къанатларындан ва бойнундан тутдулар.

Къаракъуш маймунлардан гъаран къутулду. Дагъы да хыйлы заман ону тюклери гвавада учуп турду. (47 сёз).

Текст уьч гесекге бёлюне:

1. Къаракъуш ва маймун бала.
2. Кёмек етишди.
3. Къаракъуш гъаран къутулду.

Кыйын сёзлер: къаракъуш, маймун, бойнундан.

Эки улакъ.

Кёпюр бек тар болгъан. Ондан экев янаша чыгып болмай болгъан. Эки улакъ, бири бир яндан, бири бир яндан кёпюрге багып гёлген.

Экиси де юрюп кёпюрню ортасына етген. Бири де ёл бермеге сюймеген. Мен чыгъаман, мен чыгъаман деп сюзюшмеге башлагъан. Тар кёпюрден экиси де озенге тюшюп гетген. (48 сёз).

Текст эки гесекге бёлюне. Гесеклеге шулай башлар салына:

1. Тар кёпюрге эки улакъ геле.
2. Улакълар озенге тюшюп гетелер.

Кыйын сёзлер: янаша, сюзюшмеге.

Тимурчулар.

Гиччи Муратны атасы давда кьалгъан. Анасы заводла ишлей. Мурат уйде янгыз кьалды.

Буланы гьалын тимурчулар билгенлер. Олар Муратны янына гелдилер. Агьмат да, Дагьир де агъач ярды. Айшат сув ташыды, Айханым Мурат булан ойнады.

Муратны анасы ишден кьайтды. Яшлар этген ишни гёрюп, сююндю. Ол яшлагъа баракалла билдирди. (47 сёз).

Текст охулгъан сонг онда уьч гесек барлыгъы токъташдырыла. Бёлюкlege берилеген атлар:

1. Гиччи Мурат янгыз кьалды.
2. Тимурчулар гелди.
3. Муратны анасы сююндю.

Къыйын сёзлер: Айханым, баракалла.